

HERMAN BOLLÉ – VELIKI HRVATSKI GRADITELJ I PEDAGOG

Osnovni podaci

Nedavno se navršilo 160 godina od rođenja jednog od najvećih hrvatskih graditelja – arhitekta Hermana Bolléa. Gotovo je nemoguće zamisliti današnji izgled Zagreba i mnogih drugih dijelova Hrvatske bez njegova bogatoga i osebujnoga graditeljskoga te društveno-kulturnoga i pedagoškog rada. Živio je i radio u doba kada je u Europi prevladavao historicizam i svoje je građevine projektirao i gradio s naglašenim ili slobodnijim reminiscencijama na gotičke ili renesanse oblike, a nerijetko s romantičnim tragovima narodnog graditeljstva. Iako je po rođenju bio Nijemac cijeli je svoj graditeljski

HERMAN BOLLE - GREAT CROATIAN BUILDER AND EDUCATOR

This year we mark the 160th anniversary of the birth of Herman Bollé, great Croatian builder and educator who, although born in Köln, worked during almost all of his active years in Croatia. He designed, built and renovated numerous buildings in Zagreb, but was also active in the entire territory of the former Banovina of Croatia. On the total, he worked on more than 70 various buildings, and his best known projects in Zagreb include renovation of the Zagreb cathedral after the 1880 earthquake, and construction of the Mirogoj cemetery. He built buildings in the historicist style which was then the most popular style in Europe. He designed in the style of German renaissance the Museum of Art building and the Vocational School, which was in fact founded and directed by him for many years. Later on, he also founded a separate School of Civil Engineering. With his exposition pavilion drawings and those made by his students, he also participated, and often received awards, on international expositions in Trieste, Paris and Budapest. He also took part in the preparation of the urban development plan for the city of Zagreb, and participated in the realization of fountains and fences around some big public buildings, but also found time to design theatre costumes, stained glass windows and various artisanal objects. The article is complemented with the list of all of his works.

Herman Bollé (1845.-1926)

opus posvetio Zagrebu i Hrvatskoj u ondašnjim njezinim povijesnim granicama. Jedan je od najzaslužniji za to što se Zagreb njegova vremena svojim monumentalnim građevinama, urbanističkim rješenjima i prostranim perivojima svrstao među ljepše veće i sređenije srednjoeuropske gradove, po čemu se posebno isticao u svom južnoslavenskom okruženju.

Bio je i ostao jedan od najplodnijih i najuglednijih hrvatskih graditelja. Herman Bollé rođen je Kölnu 18. listopada 1845., a umro je u Zagrebu 17. travnja 1926. te pokopan na groblju Mirogoj kojega je osobno osmislio i izgradio. Nakon završene graditeljske obrtne škole i prakse, koju je obavio u građevinskoj tvrtki svoga oca (1864.-1867.), stupio je 1867. u atelje arhitekta Heinricha Wiethasea, autora velikih neogotičkih građevina u Kölnu. Radio je na projektima crkava i crkvene opreme. Od 1872. radi u Beču kod glasovitoga arhitekta Friedricha von Schmidta, u čijem je birou izrađivao nacрте za namještaj i dekoracije crkava Weissgärbern, Brigittenau i Fünfhaus te vodio izgradnju gradnju palače Austrijske nacionalne banke. Usporedo je studirao arhitekturu na bečkoj Akademiji.

Na studijskom putovanju po Italiji 1875./1876., gdje je pomno crtao spomenike antike, srednjega vijeka i renesanse, upoznao je biskupa Josipa Jurja Strossmayera i slikara te povjesničara umjetnosti dr. Izidora

Isu Kršnjavoga. Ta su poznanstva potpuno promijenila njegov život i okrenula ga prema Hrvatskoj. Već je 1876. prvi put boravio na gradilištu katedrale u Đakovu (koju su projektirali Karlo Rösner i njegov učitelj Schmidt), a nakon smrti Rösnera samostalno je preuzeo gradnju katedrale. Iste mu godine povjeren nadzor restauracije zagrebačke crkve Sv. Marka prema Schmidtovim planovima i iz tog doba potječe njezin sadašnji izgled. No Schmidt mu je ujedno povjerio i gradnju zgrade akademije te obnovu zagrebačke katedrale pa se Bollé 1878. definitivno nastanio u Zagrebu.

Odmah je počeo dobivati narudžbe s raznih strana te je razvio intenzivnu arhitektonsku, društveno-kulturnu i pedagošku djelatnost. Izgradio je ili u duhu historicizma obnovio sedamdesetak raznovrsnih građevina u Zagrebu i na ondašnjem prostoru Hrvatske i Slavonije (vidi popis). Bio je aktivan član Društva umjetnosti, jedan je od utemeljitelja Muzeja za umjetnost i obrt (od 1890. do 1902. i ravnatelj) te Obrtne škole (u njezinu

je okviru 1892. osnovao i Graditeljsku školu) koju vodio do umirovljenja 1914., pune trideset i dvije godine. Odgojio je generacije vrsnih graditelja i obrtnika koji su Zagrebu osigurali glas važnoga središta dekorativnih umjetnosti. S učenicima i nastavnicima škole sudjelovao je na velikim izložbama u svijetu (Trst 1882., Budimpešta 1885. i 1896. te Pariz 1900.), a na tim je izložbama dobio više vrijednih priznanja i odlikovanja.

Najpoznatije građevine

Zagreb u vrijeme Bolléova dolaska uspješno pratio ondašnje trendove europskih metropola – koncentraciju

okolnih naselja u jedinstveni grad. Posvuda se podižu reprezentativne javne zgrade, uređuju parkovi i fontane te organizira javni prijevoz i komunalne usluge.

Bollé je uživao povjerenje vlade te dobivao brojne javne narudžbe. Iz onoga što je u Zagrebu radio posebno se ističe zgrada Muzeja za umjetnost obrt s Obrtnom školom koju je u stilu njemačke renesanse od 1882. do 1892., a tom je zgradom ujedno odredio i mjere jednog od najljepših zagrebačkih trgova i njegov sadašnji izgled. Valja istaknuti i primjer historicističke sinteze koji je 1892. na-

pravio na zgradi Odjela za bogoštovlje i nastavu uz sudjelovanje gotovo svih značajnijih hrvatskih slikara, kipara i majstora umjetnog obrta. Inače sve su se njegove zgrade odlikovale ljepotom, otmjenošću i prozračnošću, a uvijek je nastojao ono što gradi ili preuređuje primjerno dograditi i oplemeniti. Mnogi su te vrline uočili na negdašnjoj vili Weiss te restauraciji hodočasničkog kompleksa u Mariji Bistrici.

Ipak dva su ga rada posebno obilježila i s njima će ostati trajno zapamćen: jedan je uređenje gradskog groblja Mirogoj, a drugi neogotička restauracija zagrebačke katedrale.

Uređenje Mirogoja

Mirogoj je Bollé gradio u tišini na sjevernim obrežjima grada tijekom nekoliko desetljeća i to je jedan od najvećih projekata europskog historizma uopće. U sklopu projekta izgrađene su pola kilometra duge arkade sa 20 kupola te brojni drugi sadržaji među kojima je najdojmljivija kapela Krista Kralja. Valja ipak reći da je *Bollé* namjeravao cijelo groblje okružiti arkadama, a od toga je bio prisiljen odustati zbog nedostatka novca. Tako je zapravo Mirogoj kao jedno od najljepše uređenih groblja u ovom dijelu Europe ostao zapravo nedovršen.

Zgrada Muzeja za umjetnost i obrt i Obrtne škole

ekonomskoga, kulturnog i političkog života svoje političke cjeline, u ovom slučaju Hrvatske. Iako je krajem 18. stoljeća bio značajno manji od primjerice Splita i Dubrovnika, do početka 20. stoljeća povećao se više od osam puta i s približno 80.000 stanovnika sabrao je trećinu cjelokupnog stanovništva sjeverne Hrvatske i polovicu ukupne industrijske proizvodnje. Zagrebu stoga pripada primat gotovo u svim područjima gospodarskoga, društvenoga i kulturnog razvitka, a posebno se to očituje u njegovim raskošnim i monumentalnim zgradama. Valja reći da je tome pridonijelo i administrativno ujedinjenje 1850. Kaptola, Gradeca i

Pogled na mirogojske arkade izvana

Kapela Krista Kralja na Mirogoju

Mirogoj je zapravo na neki način urbanistička "kruna grada", svojevrsna simbioza arhitekture, skulpture i hortikulture. Njegov je autor kao vrstan arhitekt europskog formata u tom djelu eklektik onoliko je i arhitektura toga doba eklektična (uostalom historicizam su kao stil dugo nazivali eklekticismom), ali slobodan u svom zadatku i u stvaralačkoj logici. Stoga je tim djelom, koji mnogi smatraju vrhuncem njegova stvaralaštva,

nadrastao vrijeme u kojem je djelovao i svojom građevinom najavio neka nova vremena u shvaćanjima i odnosima u prostoru. Mirogoj je stoga najuspjelije i najvrjednije djelo Hermana Bolléa s kojim je nadrastao svoje vrijeme bezvremenskom graditeljskom vrijednošću. Uostalom nekadašnja se Grobna cesta, koja je zapravo nastavak Bijeničke ceste, u čast graditelja Mirogoja danas naziva Alejom Hermana Bolléa.

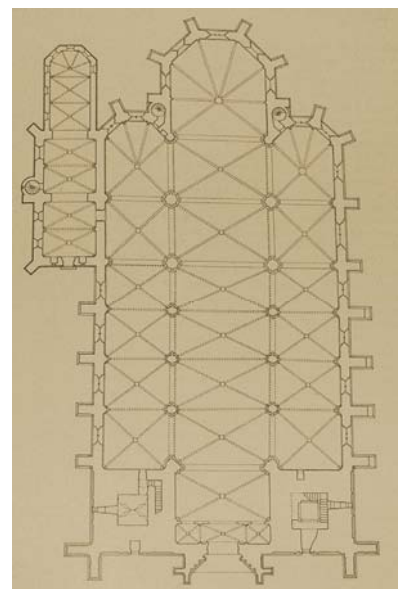

Mrtvačnica na Mirogoju

Restauracija zagrebačke katedrale

No Mirogoj ipak nije najpoznatiji i najpopularniji rad Hermana Bolléa. Najpoznatije je ali i najviše osporavano njegovo djelo svakako je restauracija zagrebačke katedrale koju je obnovio u čistom neogotičkom stilu.

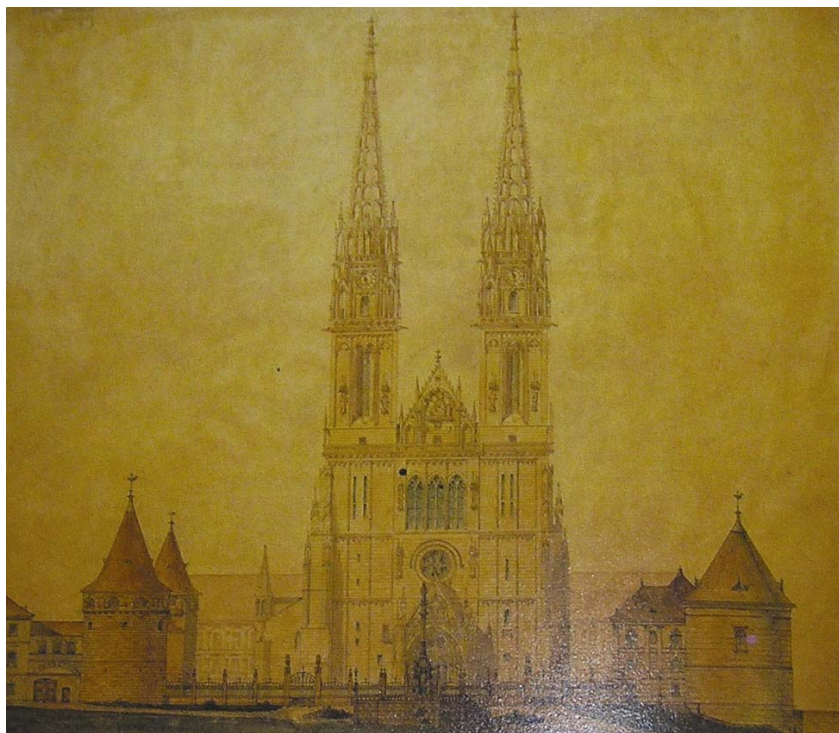
Katedrala je inače oduvijek bila najpoznatija zagrebačka građevina. Posvećena je Uznesenju Blažene Djevice Marije i svetim kraljevima Stjepanu i Ladislavu. Ispod današnje se prvostolnice nalaze ostaci prvotne katedrale, građene u 12. st., a teško oštećene 1242. za provale Tatara.

Tlocrt katedrale u visini prozora

Između južnih kontrafora te katedrale izgrađena je sredinom 13. st. kapela Sv. Stjepana Prvomučenika koja je danas uklopljena u Nadbiskupsku palaču. U drugoj je polovici 13. stoljeća na ostacima predtatarske katedrale započeo biskup Timotej, inače graditelj Medvedgrada, gradnju crkve koja danas tvori graditeljski jezguru zagrebačke katedrale.

Bogato raščlanjivanje prostora i vanjskih zidova ukazivali su na jedinstvo gotičkog izraza. Radovi tijekom 14. i 15. st. pretvorili su je u građevinu dvoranskog tipa s podjednakom vi-

Bolléov crtež izgleda katedrale

sinom bočnih i središnjeg broda. To je uzrokovalo povišenje i lađa i pročelja koje su u 15. st. izvodili graditelji i klesari iz Praga. U drugoj polovici 15. st. katedrala dobiva raskošne značajke cvjetne gotike i prepuna je umjetnina visoke umjetničke vrijednosti, od koji su neke propale, neke su danas u drugim crkvama ili muzejima, a neke se čuvaju u riznici katedrale. Ipak i dalje ima predmeta visoke umjetničke vrijednosti, kao što su reljefni kameni lik sv. Pavla (13. st.), drveni kasnogotički kipovi sv. Petra i Pavla, krilni oltar s triptihom Albrehta Dürera (iz 1495.), renesansne nadgrobne ploče, renesansne rezbarene klupe s intarzijama, barokni mramorni oltari i kipovi te mramorna ispovjedaonica, pa sve do historicističkih i suvremenih djela kao što je grobnica bl. Alojzija Stepinca, rad Ivana Meštrovića.

Krajem tog stoljeća zagrebačka je katedrala zbog provale Turaka postala najistočnijom zapadnom katedralom. Tada se najviše pozornosti posvećuje utvrđivanju pa se oko

katedrale podiže zid s cilindričnim renesansnim kulama. Početkom 20. st. srušen je zid s najvećom i najljepšom Bakačevom kulom, a danas je sačuvano pet valjkastih i jedna četvrtasta kula koje su uklopljene u Nadbiskupski dvor. Valja još reći da uz katedralu s njezine južne strane u 17. st. podignut masivan peterokutni zvonik s renesansnim pojedinostima koji je istodobno bio i promatračnica i branič kula, a zamijenio je prijašnje krhke zvonike.

U vrijeme biskupa Maksimilijana Vrhovca (1752.-1827.) pojavljuju se prvi neizvedeni projekti za restauraciju zagrebačke katedrale, a sredinom 19. st. izvode se prvi manji restauratorski zahvati. O tome se vode burne rasprave, a Iso Kršnjavi 1970. kritički piše o tom problemu i zalaže se za cjelovitu restauraciju. Tada se još ne govori o "čistom stilu" odnosno regotizaciji, a to postaje aktualno nakon što je glasoviti bečki arhitekt Friedrich von Schmidt (prema čijim je projektima restaurirana katedrala Sv. Stjepana u Beču) vrlo loše oci-

jenio "napadnu baroknu unutrašnjost" i predložio obnovu u stilu gotike.

Sve se ipak promijenilo nakon velikoga zagrebačkog potresa 9. studenoga 1880. kada su stradali gotovo svi najvažniji dijelovi katedrale. Svod se nad svetištem katedrale urušio, a zvonik je bio toliko oštećen da ga je trebao srušiti. Četiri je godine poslije Bollé ponudio vlastiti program obnove koji je uključivao mnoge preinake, ali i cjelovitu restauraciju. Vrlo je precizno razložio sve nužne konstrukcijske i oblikovne zahvate. Na zapadnoj je strani ujedno dodao dva 105 m visoka neogotička zvonika, a između njih je ugradio neogotičko pročelje s reljefom sv. Trojstva, rad kipara Roberta Frangeša-Mihanovića.

No to je najpoznatije Bolléovo djelo dodatno pokrenulo mnoge netrpeljivosti i nepravedne ocjene njegova rada, posebno što su mnoge izmjene često bile uzrokovane konstruktivnom nuždom. Najoštriji je njegov kritičar bio Gjuro Szabo koji je s konzervatorskih pozicija oštro zamjerio Bolléu što je u svojim idealiziranim restauracijama, u duhu teorije francuskog arhitekta Eugène Emmanuel Viollet-le-Duca, mnogim spomenicima izmijenio prvotni lik. U osporavanju toga i svih ostalih njegovih restauracija čak rekao da se "nje

Bolléov crtež glavnog oltara

gova sjevernonjemačka ćud nije znala prilagoditi u svim zgodama naših domaćih odnošaja". Na jednom mu je drugom mjestu je mjestu također oštro predbacio: "Ti su spomenici samo dokumenti prevlasti tuđinštine, pa nemaju nikakve veze s narodom!". Doduše ta se ocjena uglavnom ipak odnosila na restauraciju zavjetne crkve Majke Božje Bistričke.

Ipak to neslaganje s restauratorskim stavovima njegova vremena ne umanjuje visoke graditeljske vrijednosti Bolléovih ostvarenja. Tome je pridonijela općenita revalorizacija historizma sagledana ponajprije prema njegovim velikim i značajnim urbanističkim doprinosima. To je pomoglo i u uočavanju visokih vrijednosti Bolléova rada. Tako dr. sc. Tomislav Premerl smatra da je potpuno besmisleno razmatrati što smo sve na katedrali izgubili Bolléovom restauracijom i smatra da je mnogo važnije razmotriti što smo sve tim projektom dobili. A ono što smo dobili jest maksimum kvalitete u tom povijesnom trenutku.

Herman Bollé je radeći na zagrebačkoj katedrali, koja je na sreću ili nesreću ostala njegov najpopularniji rad, svojim visokim zvoncima dao Zagrebu prepoznatljiv znak jedne istinske metropole bez kojega je nemoguće zamisliti bilo kakvu vizuru suvremenog Zagreba. Radio je kao veliki europski arhitekt svoga doba u skladu sa suvremenim zahtjevima i s najboljim namjerama, a zauzvrat je dobio obilje osporavanja i mnogo provincijske zlobe, potaknute i činjenicom što je cijenjen od vlasti dobivao mnoštvo javnih narudžbi. Valja istaknuti da je u radu na katedrali s krajnjom brižljivošću dizajnirao svaku pojedinost. Od njega su mnogo naučili brojni stolari, rezbari i klesari...

Pedagoška djelatnost

Uostalom potaknuo je s dr. Isom Kršnjavim osnivanje Obrtne škole 1882. i bio je njezin prvi ravnatelj, a ona je dandanas bila i ostala vrlo važ-

nom za stvaranje velike tradicije zagrebačkih obrta. Za razvoj je graditeljske struke i školstva učinio zaista mnogo, vjerojatno više nego itko prije njega. Najprije je utemeljenjem Obrtne škole osnovao graditeljsko-obrtni odjel gdje su se učenici praktično školovali u bravarstvu, klesarstvu, stolarstvu i tokarstvu. Potom je 1892. u nastojanju da tehničku izobrazbu zanatskih majstora približi europskoj praksi osnovao tečaj za obrazovanja graditelja i pomoćnog osoblja, koji je bio podijeljen u četiri razdjela: graditeljski, zidarski, klesar-

teljima i s vremenom se s propisima zahtijevalo da oni moraju polaziti šegrtske škole zbog stjecanja nužnih stručnih znanja. Na taj je način bilo nemoguće konkurirati razvijenim i tehnički obrazovanim industrijskim sredinama. S vremenom su propisi isključili polaganje ispita pred majstorskom komisijom za dopuštene obrte, u koje je bilo svrstano i graditeljstvo, i zahtijevali polaganje pred državnim komisijom koja je inzistirala na školskom stručnom znanju. Sve se potom promijenilo Obrtnim zakonom iz 1884. koji je propisno

Biste Kršnjavoga (lijevo) i Bolléa (desno) na Školi primijenjene umjetnosti i dizajna

ski i tesarski. Taj je tečaj 1897. prerastao u samostalnu Građevnu stručnu školu koja je imala dva osnovna razdjela: prvi je bio graditeljska škola koju su obrazovali budući graditelji, a drugi škola za građevno-obrtne poslovođe u kojoj se obrazovalo pomoćno osoblje. Prvi je ravnatelj dakako bio Herman Bollé, a ravnatelj je bio od 1899. do 1913. godine.

Valja reći da je u vrijeme utemeljenja Obrtne škole (danas je to škola primijenjene umjetnosti i dizajna) gotovo 80 posto stanovništva, a jena se Zagreb ponešto isticao s približno 45 posto pismenih. U dotadašnjem cehovskom feudalnom udruživanju obrtnika postojali su šegrti, kalfi i majstori, ali i oni su često bili polupismeni ili nepismeni, budući da su najčešće šegrti majstorima preko nedjelje služili kao sluge u kućama. Takav je slučaj bio i s gradi-

propisao stjecanje kvalifikacije majstora obrtnika u graditeljstvu. Građevnim su se obrtom smjeli baviti samo majstori graditelji, zidari, klesari i tesari. Naslov se za "civilne inženjere" stjecao diplomom Tehničke visoke škole i dvije godine prakse, a drugi je bio predviđen za one koji su završili srednju graditeljsku školu, a naslov majstora su stjecali pred povjerenstvom od petnaest članova koje je imenovao Građevni odsjek odjela za unutarnje poslove Kraljevske zemaljske vlade.

Potpuna je promjena načina školovanja obrtnika uslijedila utemeljenjem Obrtna škole 1882. na poticaj Društva umjetnosti, a naredbom predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Kraljevske zemaljske vlade. Škola je počela s radom u prostorima stare pučke učionice na Dolcu 2. Školom i učeničkim internatom up-

ravljao je odbor koji su sačinjavali: dr. Izidor Kršnjavi, Herman Bollé i Eduard Suhin. Program je teoretskih predmeta pripremio Kršnjavi, a Bollé je s nastavnicima praktičnih predmeta izradio nastavni program za crtanje i praktični rad. Nastavni je program ustrajao na stjecanju "općih ručnih vještina" kod učenika. Oni su u prvom i u drugom razredu izučavali sve obrte, a tek bi se u trećem i četvrtom razredu opredjeljivali za pojedini obrt. Osnovan je bio samo građevno-obrtni odjela, a preostala su se tri odjela (mehaničko-obrtni, umjetničko-obrtni i kemijsko-obrtni) trebala osnivati postupno. Valja reći da sve do 1890. nastavno osoblje nije bilo stalno zaposleno tako da se promijenio velik broj profesora i poslovođa pojedinih radionica.

Prvi je su stalni profesori imenovani 1890., a tada je za stalno zaposlenog ravnatelja imenovan Herman Bollé. Sve se promijenilo dovršenjem zgrade Muzeja za umjetnost i obrt, koji je ujedno bio namijenjen i Obrtnoj školi, a Kršnjavi i Bollé su uvijek međusobno povezivali te dvije institucije. Potom je kao što smo rekli utemeljen Tečaj za obrazovanje graditelja, za koje je školovanje trajalo tri godine, a pravo upisa u razdjel za graditelje imali su đaci koji su završili malu gimnaziju (realku), kalfe nakon završene Obrtne škole i svi koji su položili prijamni ispit. Nakon završetka školovanja stjecali su naziv graditelja. Nakon dvije godine obvezne prakse pristupali su polaganju ispita za ovlaštenog majstora, a ako su imali dobar završni školski ispit bili su oslobođeni teoretskog dijela i polagali samo praktični: građevnu osnovu s troškovnikom.

Kada je 1897. Tečaj prerastao u Građevnu stručnu školu trajanje je školovanja produženo na četiri godine. Mnogi su prvi polaznici te škole poslije nastavili daljnje školovanje Beču, Karlsruheu ili poslije u Münchenu. Među njima su bili arhitekti Viktor Kovačić, Edo Šen i Hugo

Erlich te inženjeri Dionis Sunko, Rudolf Lubinsky i Stjepan Podhorsky. Svi su oni kao i ostali polaznici Graditeljske škole pridonijeli tome da je podržano nastojanje Društva inžinirah i arhitekata o utemeljenju Visoke tehničke škole, koja je kao što znamo utemeljena tek 1919., a prvi su profesori bili inženjeri Milan Čalogović i Jaroslav Havliček te arhitekt Martin Pilar, a za prvog je rektora imenovan arhitekt Edo Šen.

Ovo je bilo samo kratko podsjećanje na obljetnicu rođenja jednoga od najvećih hrvatskih graditelja i čovjeka koji je bio najzaslužniji za razvoj graditeljskoga stručnog školovanja svoga doba. Žalostno je što je umjesto zaslužene zahvalnosti nerijetko dobivao brojne pogrde i osporavanja.

RADOVI HERMANA BOLLÉA

Gradio ili sudjelovao u gradnji

U Zagrebu

- zgrada palače JAZU (prema nacrtima F. Schmidta, 1878.-1880.)
- Zavod sv. Josipa odnosno samostan Magdaleni u Nazorovoj ulici (1879.)
- kurija na Kaptolu 6 (nakon 1880.)
- kurija u Novoj vesi 5 (1880.-1882)
- sjemenišna kapela na Kaptolu (od 1880.)
- Kemijski laboratorij na Strossmayerovu trgu (1882.-1884)
- evangelička crkva i općina (1882.- 1887.)
- zgrada Muzeja za umjetnost i obrt i Obrtne škole (1882.-1892.)
- palača Pongratz na Jelačićevu trgu (1882.-1884., srušena između dva rata)
- kompleks groblja Mirogoj (arkade, mrtvačnica, kapela Krista Kralja, kapela na pravoslavnom dijelu groblja i brojni spomenici, 1883.-1914.)

Jedan od crteža za kapelu na Mirogoju

- kurija na Kaptolu 21 (1885.)
- vila Weiss na Prekrižju (1890., srušena između dva rata)
- stambena jednokatnica u Dalmatinskoj 10 u Zagrebu (1890.)
- kapelica na Ilirskom trgu (1892.)
- stambena dvokatnica u ulici J. Žerjavića 4 (1893.)
- učiteljska škola u Medulićevoj (s K. Waidmannom, 1893.)
- umjetnički ateljei u Ilici 85 (u suradnji s V. Bukovcem, 1894.).

Drugdje u Hrvatskoj

- katedrala u Đakovu (1876.-1883., uključen u vođenje gradilišta prema projektima K. Rösnera i F. Schmidta, a samostalno nakon smrti Rösnera)
- gimnazija u Osijeku (od 1880.)
- grobna kapela Pejačević u Našicama (1881.)
- grobnica obitelji Jelačić u zaprešićkim Novim dvorima (1884.)
- župna crkva u Tounju (1886.-1897.)
- drvena crkvice u Gustelnici u Turopolju (1889.)
- činovnička kuća na imanju Weiss u Budinščini (1890.)
- župna crkva i dvor u Šišljaviću pokraj Karlovca (od 1892.)

- parohijalna crkva u Štikadi pokraj Gračaca (1894.)
- župna crkva u Dugom Selu (1895.)
- spomenik palim junacima u I. svjetskom ratu na vojnom groblju u Karlovcu (1918.).

Izvan Hrvatske

- hrvatski paviljon na svjetskoj izložbi u Trstu (1882.)
- župna crkva u Erdeviku u Srijemu (1885.-1890.)
- šumarski paviljon na Milenijskoj izložbi u Budimpešti (1896.)
- vincilirska kuća na imanju Odescalchija u Višnjevima u Srijemu (1903.)
- grobna kapelica Đurišić u Rumi (1910.)
- župna crkva i dvor u Čalmi u Srijemu (1914., srušeno u II. svjetskom ratu)
- grobna kapelica Taschner u Rumi (oko 1923.)

Obnovio i restaurirao

U Zagrebu

- crkva Sv. Marka (nadzirao prema nacrtima F. Schmidta, 1877.-1880.)
- katedrala i nadbiskupski dvor (1880.-1905.)
- kaptolske kurije br. 2, 3, 4, 5, 15, 20, 21, 26 (samostalno ili u suradnji, nakon 1880.)
- pročelje crkve Sv. Katarine (nakon 1880.)
- franjevačka crkva (1881.-1902.)
- crkva u Remetama (od 1881.)
- unutrašnjost pravoslavne crkve (1882.-1894.)
- zgrada u Ilici 45 (1882., pregrađeno)
- zgrada na Jelačićevu trgu 1 (1882., uklonjeno)
- grkokatolička crkva Sv. Ćirila i Metoda (1883.-1885.)

- zgrada Bogoštoljva i nastave u Opatičkoj 10 (1892.)
- kapelica Sv. Duha (od 1893.).

Drugdje u Hrvatskoj

- župna crkva Sv. Ane u Križevcima (1878.-1890.)
- hodočasnički kompleks u Mariji Bistrici (1878.-1883.)
- župna crkva u Dubrancu pokraj Karlovca (1883.-1889.)
- crkva u Resniku pokraj Zagreba (1887.)
- župna crkva u Belici u Međimurju (1890.)
- crkva u Kaštu pokraj Ozlja (1892.)
- franjevačka crkva u Iloku (1892.-1909.)
- grkokatolička katedrala u Križevcima (od 1892.)
- franjevačka crkva i samostan u Kostajnici (1892.)
- župna crkva u Velikoj Gorici (1893.)
- episkopska crkva i dvor u Pakracu (1893.)
- kapela Sv. Marije u Gornjoj Stubici (prije 1896.)
- pravoslavna crkva u Bjelovaru (1897.)
- franjevačka crkva u Virovitici (1899.).

Izvan Hrvatske

- hodočasnička kapela Snježne Gospe Tekijske kod Petrovaradina (1881.)
- župna crkva u Franjindolu kraj Zemuna (1888.)
- manastir i crkva u Grgetegu u Srijemu (1899.).

Ostalo

Projekti zagrebačke urbane opreme

- kaptolska fontana (u suradnji sa Schmidtom, 1882)
- meteorološki stup (1884.)

- fontana na Zrinjevcu (1891.-1893.)

Fontana na Zrinjevcu u Zagrebu

- Meteorološki stup na Zrinjevcu (1894.)

Meteorološki stup na Zrinjevcu

- ograda i portal Botaničkoga vrta (1894.)
- ograda zgrade Bogoštoljva i nastave u Opatičkoj 10 (1894.).

Gradio i druge manje građevine. Sudjelovao je u svim važnijim pitanjima urbanističkoga oblikovanja Zagreba. Ima brojna ostvarenja i projekte na području primijenjenih umjetnosti – od namještaja do kazališnih kostima i inscenacija, vitraja, nakita, posuda, svjetiljaka, čipaka itd.

Branko Nadilo